

ESPORT O RELIGIÓ: UNA ANÀLISI ANTROPOLÒGICA DEL FUTBOL COM A FENOMEN RELIGIÓS

Roberto Cachán Cruz

Llicenciat en Ed. Física.

Óscar Fernández Álvarez

Doctor en Geografia i Història.

Resum

L'esport sembla que s'hagi originat en la religió i durant molt de temps ha seguit mantenint un caràcter religiós, potser pel rerafons comú que la religió com l'esport és quelcom essencialment social, pertany als individus i troba la seva raó d'ésser en la col·lectivitat. Tant és així que els individus que la professen o practiquen es troben units per una mena de llaços de parentiu però d'una naturalesa especial, com si formessin part d'una mateixa família.

En el nostre article pretenem mostrar, a través d'una perspectiva antropològica com l'esport, i en concret el futbol, serveix de vàlvula de sortida de tensions individuals i col·lectives, utilitzant procediments similars als que trobem en els fenòmens religiosos més comuns.

L'interès que històricament han mostrat les ciències socials per l'estudi dels temes relacionats amb l'Educació física i l'esport ha estat més aviat minso. Això, entre d'altres coses ha contribuït a mantenir-los allunyats de la consciència social i política.(1) Potser per això, per tal de salvar aquesta llacuna, nosaltres en aquest article pretenem mostrar que són molts els punts de contacte i moltes les influències entre les ciències de l'Educació física esportiva i l'Antropologia social en la mesura que ciència social. En concret ens fixarem en un aspecte de l'antropologia com és la religió o, més pròpiament dit, fets religiosos, en el terme que defineix Durkheim.(2) És un fet conegut que els jocs i les principals formes artístiques sembla que s'hagin originat en la religió i que, durant molt de temps, han seguit mantenint un caràcter religiós.

Paraules clau:

esport, antropologia, futbol, religió.

Abstract

Sport seems to have originated in religion, and for a long time continued to have a religious character, perhaps for the common thread that religion like sport is essentially social, belonging to individuals and in their group a justification for existence. So much so that individuals that profess or practice find themselves united by a kind of family links but a special nature, as through they form part of the same family.

In this article, we try to show, through an anthropological perspective, how sport, concretely football, serves as an escape valve for individual and collective tensions, using similar methods to those that we find in the more common religious phenomenon.

Es veu quines són les raons: és perquè el culte, àdhuc adreçant-se directament a d'altres finalitats, ha constituït alhora una mena d'entreteniment per als homes. La religió no ha complert aquest paper per atzar, mercès a una trobada feliç, sinó per la necessitat de la seva naturalesa. En efecte, encara que el pensament religiós sigui quelcom completament diferent a un sistema de ficcions, les realitats a què correspon no aconsegueixen expressar-se religiosament llevat que si la imaginació les transfigura.(3)

Per al nostre entorn més proper, des dels diferents aparells de l'Estat (ideològics i coercitius) i des de les seves pròpies empreses s'ha promogut i dirigit *la nova religió de la pràctica*

esportiva. Nosaltres pretenem aquí mostrar les connotacions religioses de què està imbuït l'esport, i en concret un esport tan popular com és el futbol.

El futbol, un esport que tothom ha practicat alguna vegada a la seva vida, esport "de tots" i "de sempre"; de petits, ja que constitueix una bona part de la socialització dels infants, ja sigui mitjançant la pràctica o amb una cosa tan comercial com les col·leccions de "cromos" de futbolistes; i de grans ja que forma part de l'oci passiu que els manté ocupats un bon nombre d'hores al llarg de la setmana, igual que la ment, amb les cabalístiques travesses o els programes de televisió amb noms apocalíptics (com *El dia després*), llegeixen la premsa popular que crea opinió com si fos la *Biblia*, etc. Tot això fa que gairebé tothom sàpiga de futbol, sobretot quan es posen davant la televisió a veure un partit.

Hem pogut constatar com, de la mateixa manera que "tothom sap de futbol", "tots són experts", en determinats estrats socials s'ignora tot l'aurèola d'especialistes esportius que envolta qualsevol esport i esportista en general i, per descomptat, el que ens ocupa. Entre aquests especialistes trobem metges, biomecànics, fisioterapeutes, psicòlegs, sociòlegs, filòsofs, antropòlegs, epistemòlegs físics, etc., sense oblidar-nos d'un altre tipus d'especialista com poden ser periodistes, publicistes, polítics.

Si partim de la premissa, tan utilitzada socialment, que "l'esport és cultura", qui millor que l'antropologia per fer un estudi de la cultura, de com l'esport hi intervé i de com aquesta influeix en l'esport, i sempre sense oblidar l'aspecte religiós que hem esmentat a l'inici. Per això, començarem ressenyant els orígens del fenomen esportiu, per veure després el simbolisme tant en l'espai com en el llenguatge que s'utilitza en l'esport de què hem decidit ocupar-nos: el futbol, perquè s'ha convertit en el nou "opi del poble", i per tant en la religió actual, de tota una multitud de seguidors que religiosament cada diumenge (*dia del Senyor*) van al futbol, el veuen, en definitiva, el segueixen. Per cert que qualsevol pot comprovar com els oficients o líders es senyen en trepitjar el terreny de joc o la catedral del futbol, com s'anomena també a algun estadi.

Sobre els orígens

Pel que fa als orígens, el naixement de l'esport respon, com diria Foucault, a la consciència que va prendre la burgesia al llarg del segle XIX de la necessitat de controlar les poblacions per assegurar-se'n la productivitat. L'amuntegament de

cossos que es va esdevenir en la fàbrica i en la ciutat, la durada de la jornada laboral, la contaminació i infraestructura urbana, les condicions de l'habitatge, els hàbits recreatius, etc., es van percebre com a focus de perill per a la "salut de les poblacions" o per a la "salut de la nació". Des d'aquesta perspectiva la salut de les poblacions és la metàfora de què les classes dominants es van servir per expressar el seu temor al desordre i a la desintegració social. Per això, com diu Barbero González,(4) van promoure hàbits higiènics, van realitzar campanyes que difonien la bondat de l'exercici físic, van reglamentar les recreacions populars, van plantejar la necessitat d'espai i aire lliure, etc. La configuració de cada espai esportiu implica una concepció diferent de l'àmbit del lleure, així com el disseny d'unes modalitats de diversió més "racionals". Allò peculiar en la configuració de l'espai acotat i la posada en marxa del dispositiu esportiu és que es va posar en marxa recolzant-se en els mateixos subjectes als quals es tancava. Els passatemps tradicionals preesportius van ser sotmesos a regulació fins a ser transformats en esports com ara el rugbi o el futbol. Investit com a valor educatiu, l'esport es va transformar en la part central del currículum escolar.

Sembla inqüestionable, com assenyalava Bourdieu,(5) que el canvi de jocs a esport en sentit estricte es va esdevenir en els establiments educatius reservats a les élites de la societat burgesa, les "Public Schools" angleses, on els fills mascles de l'aristocràcia i de l'alta burgesia es van apropiat d'un nombre de jocs populars, vulgars i van canviar, d'aquesta manera el seu significat i la seva funció, de la mateixa manera que el camp de la música culta va transformar alguns balls folklòrics com bourrées, sarabandes, etc.

A partir de mitjans del segle passat, des dels diferents aparells de l'Estat, es va promoure i dirigir la nova religió de la pràctica esportiva. Es va discutir diferents formes de joc, es van crear clubs, associacions, federacions, comitès, etc., una àmplia normativa legal i es van organitzar competicions a tots els nivells.

L'església fou una de les millors agències de difusió del missatge esportiu, i milers de clubs i d'equips esportius es van constituir a l'empara d'institucions religioses i, com diu Young,(6) el coadjutor i el mossèn, inspirats en la seva pròpia educació juvenil, amb freqüència es disposaven a salvar ànimes amb la Bíblia en una mà i el futbol a l'altra.

L'interès o l'altruisme de certs patrons va fer que les fàbriques es convertissin també en un focus de creació de clubs esportius. Els equips de futbol formats al seu voltant van constituir una de les característiques recreatives del proletariat de les ciutats industrials. L'extracció social d'aquests nous equips va comportar una nova manera de veure el futbol.

La progressiva generalització de les institucions i competicions nacionals i internacionals, juntament amb la bona acollida del futbol per les classes populars van donar lloc a l'aparició, al darrer quart de segle, de l'espectador esportiu modern, amb la divisió entre el professional i el seguidor, la construcció d'estadis. El futbol s'havia convertit ja en element fonamental de la cultura popular, distreia i ocupava les ments, desviava les preocupacions.

La construcció d'aquesta nova indústria de la cultura i la configuració del futbol com "l'esport del poble" no hauria estat possible sense la invenció simultània d'un producte genuïnament nou, la premsa popular esportiva, que competia entre sí per tal d'oferir abans que ningú els resultats dels partits, apostes i carreres. La difusió del missatge esportiu va significar, doncs, la popularització del futbol i la formació de masses creixents de gent que, com a espectadors i lectors, el consumien d'una manera regular. Comerciants i polítics molt aviat es van adonar de les grans possibilitats que oferirà l'esport popular al servei dels seus interessos.

Futbol com a consum de masses

Bourdieu(7) diu que una de les tasques de la història social de l'esport podria ser la de posar els fonaments reals de la legitimitat d'una ciència social de l'esport com un "objecte científic ben determinat" mitjançant l'establiment del moment, o millor, del conjunt de condicions socials a partir dels quals és realment possible parlar d'Esport. Com es va anar constituint aquest terreny, amb la seva lògica específica, com el lloc d'unes pràctiques socials bastant específiques i que poden ser enteses solament en termes d'aquesta història. En efecte, la història social de l'esport, tal i com demostra Barbero González,(8) evidencia que les pràctiques esportives van ser construïdes com a representacions de batalles simulades en què sempre hi ha contraris i opositors reals o simbòlics als quals cal vèncer o superar. Pel que fa a això Sánchez Ferlosio escrivia en relació amb el mundial de futbol de 1990:

"El futbol de masses satisfà la perversa necessitat psicològica de tenir un enemic, com a fonament d'identitat perquè proporciona la satisfacció de l'autoafirmació antagonista col·lectiva en la seva forma més pura... (com el rock) ens proporciona un altre element feixista: el líder carismàtic davant de la multitud fanàticament incondicional".(9)

I és que, enfonsats en les butaques, reforcem les nostres relacions tribals al voltant de colors i sons d'*uniformes, banderes, càntics, ritmes, danses i himnes*. Donem per bona la lògica competitiva de la piràmide esportiva que, amb tota seguretat, es veu enaltida per l'esforç sobrehumà de molts dels qui hi participen.

Futbol, simbolisme i ritual

La cultura depèn de la capacitat dels qui la detenen d'utilitzar símbols per acordar arbitràriament un significat per a les coses. En paraules de Leslie White:(10)

Tota cultura depèn del símbol. De la pràctica del simbolisme sorgeixen les cultures i és mercès als símbols que la cultura es pot perpetuar: sense ells no hi hauria cultura i l'home no seria res més que un animal.

El significat de l'esport es pot determinar igualment des de l'òptica de les seves relacions amb el ritual. L'observació d'aquests dos fenòmens en la societat apunta cap a la idea que es tracta de dues facetes del comportament cultural. Les seves pautes de comportament són similars, és a dir, que en la pràctica l'esport té molt sovint un caràcter ritual. Es considera igualment que l'evolució del comportament esportiu arrenca dels factors rituals i que l'esport és una especialització ritual relativament recent en què l'aspecte competitiu transcendeix el desenvolupament pròpiament dit del cerimonial prescrit.

El ritual és una faceta de la cultura que es presenta com la dimensió simbòlica de les activitats socials que no són específicament de naturalesa tècnica.

Per a Douglas,(11) el ritual, igual que el llenguatge, actua com a "transmissor de cultura" i exerceix un efecte "coercitiu sobre el comportament social". A partir d'aquesta definició de ritual, la interpretació de l'esport com a ritual es justifica fàcilment. Fins i tot els esdeveniments esportius més sofisticats de la societat moderna es poden interpretar com a ritual encara que només es tracti d'un joc, el futbol, com indica Arens:(12)

"ajuda molt a comprendre la personalitat americana, i si un antropòleg d'una altre planeta ens observés, quedaria atònit, davant del fanatisme que demostren els americans per aquest joc, i la seva descripció gairebé tocaria, segurament l'embriaguesa romàntica que els antropòlegs es reserven per a la descripció dels

rituals d'una tribu acabada de descobrir. Clara demostració de la teoria segons la qual alguns símbols importants són la clau de la interpretació d'una cultura... i el futbol és un d'aquests símbols”.

Analitzarem diferents símbols per veure com el futbol actua com a fenomen religiós, alguns dels quals ens els descobreix Verdú.(13)

En la creació de la matèria que correspon al futbol com a *cerimònia-esdeveniment* intervé un temps que és el Gran Temps (mític, no cronològic), un espai que és l'escena tribal i una energia que és la libido (anar a mort: guanyar/perdre-vida/mort).

En el futbol es produeix una adhesió tribal: els equips d'una ciutat o d'un país actuen com a figures totèmiques de les comunitats respectives. Ningú no guanya o perd personalment: *es guanya o es perd a nivell de tribu*. I quan els seguidors forasters venen en gran quantitat, *en ramats*, fent aquesta arribada amb avalots abans i durant el partit, aleshores també es tracta d'un enfrontament tribal, proper a la lluita entre invasors i envaïts.

A més, l'afecionat va al camp a *patir*. L'alegria només s'obté després del patiment i el patiment s'augmenta amb l'extrema fixació d'una veritat.

Amb l'*uniforme* el futbolista no pot sortir de la seva funció simbòlica ni l'afecionat arribar a desmantellar-la. El respecte a l'uniforme actua doblement, cap a dintre i cap a fora i preserva el jugador del contacte normalitzant. És, en efecte, una regla molt general, diu Durkheim,(14) que els membres de cada clan intenten reproduir l'aspecte exterior del seu tòtem. Les imatges totèmiques es troben en els escuts, adhesius, bufandes, ninots, trofeus de les vitrines i tota una sèrie d'articles que es venen als voltants dels estadis abans dels partits. Però aquestes imatges també es troben sobre el propi cos dels homes. Aquests no només posen el seu escut sobre els objectes de la seva possessió sinó que també el duen sobre la seva persona: apareix imprès al seu carnet, forma part d'ells mateixos i àdhuc aquesta manera de representació és, de molt, la més important. I és que qualsevol pot comprovar la importància que té que un jugador dugui un pentinat o un altre, el cabell tallat com si fos un petit Buda o amb una cabellera curta com si fos Jesucrist; o els tatuatges i collarets o cadenes que duen, les arracades, etc. Igualment el fet que quan surten al camp besen el terra o es senyen.

Pel seu *abillament* també es distingeixen els *presidents* dels equips que es relacionen amb la benvolença oficial de consogres en aquestes cerimònies simbòliques i la seva rivalitat s'estova amb la cura de cavallers que viuen des d'un lloc

destacat el desenvolupament del futbol. Entre ells rarament es produeixen enfrontaments i quan aquests s'esdevenen donen lloc a l'escàndol com el que van protagonitzar els presidents del Compostela i l'Atlètic de Madrid, el 1995-96. Pel que fa a la *pilota*, és el centre total, no té ni dins ni fora. El seu color, blanc, s'associa segons Guenon,(15) al centre espiritual i al centre de l'espai convertit en un concepte furtat a la simbologia dels colors.

L'*àrbitre* és una instància repressora en vigília constant, és el principi actiu de la mort artificial, mort produïda en la generació i renovació del joc. Corregeix les aparences i els confereix aparença de veritat. Els resultats que ell produeix són inamovibles. És el personatge que ha vingut a implantar càstigs. Quan surt al camp amb els seus dos ajudants i la pilota a la mà, un cabal de mort segueix les seves passes. L'àrbitre és la realització del futbol, la seva versemblança i la seva mort concentrades. L'àrbitre com el magistrat (sense maça però amb xiulet) o el *sacerdot* són punidors, repressors de la vida a raig i promotors d'una purificació a la qual contribueixen mitjançant l'extermini (expulsió, excomunicació, exili) o la purga (amonestació, confusió, reclusió) d'allò impur. Els tres han vestit de negre i què es pot dir de la relació simbòlica negre-mort...

Un altre personatge important és el *massatgista* que sempre ha tingut una funció de guaridor o fetiller, més que de fisioterapeuta, ja que tan bon punt estableix contacte amb el futbolista lesionat ha d'aparèixer la millora.

El *rectangle* és un patibul ample i els qui l'omplen, amb la seva gatzara de colors, una població canalla. La culpa tenyeix l'atmosfera que presagia el joc. A les bandes es veu els líniers, auxiliars del demiürg, fent volar mocadors o aguantant les banderoles com a ciris. Aquests són parents o confreres agregats a l'àrbitre i, per tant, part del tribunal que imparteix mort.

Les *porteries* s'alcen com una figura de dominació. La seva alçada és superior a la de tots els jugadors i la seva amplada excedeix la capacitat humana per cobrir tots els angles. La seva posició vertical reproduceix la topologia dels tòtems, en lloc immòbil i dependent de la capacitat dels súbdits, sembla destinada a ser batuda. Davant de la porta es troba el "punt fatídic" a l'interior només hi resideix la pilota morta. La porteria és el fi, la meta. Un *pal cremat* és en la tradició primitiva el símbol de la mort, i els pals de les porteries de futbol s'han cobert d'un sòcol negre de pintura negra: la marca d'haver cremat.

El *gol* també du amb ell la mort, i aquesta s'admet com a donada pel personatge abstracte que és "la jugada". Quan la jugada és *de gol*, la mort és allí i el jugador únicament actua per rematar-la. En tots els gols hi ha una porció de culpa, de

mort. La seva naturalesa mortal i el seu afegit de culpa es reconeix cerimonialment en el reglament: mentre en el bàsquet el punt és un succés sense solemnitat, en el futbol existeix un parèntesi d'espai-temps per compartir l'alegria o la desgràcia.

Conclusions

L'esport no és l'única àrea en què la gent ordinària és reduïda a "fans", a fanàtics religiosos en plena eferescència col·lectiva, la caricatura extrema del militant condemnat a una participació imaginària que, per avantatge d'experts, és només una compensació il·lusòria de la desposseïció que pateixen.

En l'anàlisi antropològica de l'esport, aquest, l'esport, es pot presentar com a reforçant o sostenint altres dimensions del sistema, com les lleis, la política i la religió. Poden imaginar-se com un annex de les tendències agressives i com a dispositiu que atenua els conflictes en altres àrees del sistema o, pot àdhuc interpretar-se com a ritual. Però en qualsevol cas la seva *raison d'être*, és la seva interdependència amb la resta d'institucions del sistema.

No hi ha cap dubte que els efectes polítics de l'esport més decisius es deuen no tant a la manera com es potencia el xovinisme i el sexisme com a la divisió que s'estableix entre professionals, els virtuoses d'una tècnica esotèrica, i profans, reduïts al paper de mers consumidors, una divisió que tendeix a convertir-se en una estructura profunda de la consciència col·lectiva.

Notes bibliogràfiques

- (1) J.I. Barbero (1991) "Sociología del Deporte. Configuración de un campo", en *Revista de Educación*, 295 pàg. 345-378, fa atenció sobre aquest punt.
- (2) Aquest autor manté que hi ha un bon nombre de manifestacions religioses que no es circumscriuen a cap religió pròpiament dita; en tota societat existeixen creences i pràctiques disperses, individuals o locals que no estan integrades en cap sistema determinat: E. Durkeim (1996) *Clasificaciones primitivas y otros ensayos de antropología positiva*. Ed. Ariel Antropología, Madrid, pàg. 107.
- (3) E. Durkeim (1982) *Las formas elementales de la vida religiosas*. Ed. Akal, Madrid, pàg. 354.
- (4) J.I. Barbero (1993) "Introducción" a J.M. Brohm et. al. *Materiales de sociología del Deporte* Ed. La Piqueta, Madrid, pàg. 13.
- (5) Pierre Bourdieu (1978) "Sport and social class", *Social Science information sur les Sciences Sociales*, SAGE Pub. vol 17 núm. 6, pàg. 1822.
- (6) P.M. Young (1968) *A history of a British football*, Staley Paul, London, pàg. 111.
- (7) Pierre Bourdieu (1978) *Op. cit.* pàg. 821.
- (8) J.I. Barbero (1993) *Op. cit.* pàg. 32.
- (9) *El País* 11-6-90, 10/Deportes
- (10) L. White (1949) *La ciencia de la cultura* Ed. Pidos, Buenos Aires.
- (11) Mary Douglas (1970) *Símbolos Naturales* Ed. Alianza, Madrid.
- (12) William Arens (1975) "The Great American Football Ritual" *Natura history*, 84.
- (13) Vicente Verdú (1980) *El fútbol: mitos, ritos i símbolos*. Madrid, Alianza.
- (14) E. Durkeim (1982) *Op. cit.* Ed. Akal, Madrid, pàg. 106.
- (15) Citat per V. Verdú (1980) *Op. cit.* pàg. 46.